

A JUGOSZLÁV KOMMUNISTÁK ÉS A NEMZETI KÉRDÉS

A párt uralkodó nézeteinek alakulása tükrében

REHÁK LÁSZLÓ

A jugoszláv kommunisták szervezetének megalakulása és forradalmi tevékenységének kezdete igen bonyolult feladat és szövevényes folyamat volt. A már fél évszázada lezajlott események mai szemlélőjének külön erőfeszítéseket kell tennie azért, hogy maga elé varázsolhassa az újonnan megalakult ország belső helyzetét, az akkori európai és világhelyzetet és nem utolsósorban a korabeli munkásmozgalomban jelenlevő és nem egy lényeges kérdésben eltérő nézeteket és álláspontokat. Ebben az erőfeszítésben nem sok segítséget nyújtanak az e tárgykört taglaló, nevelő szándékkal megírt politikai kézikönyvek és nem kisszámú cikkek, amelyeknek leegyszerűsített logikája szerint minden esemény és jelenség törvényszerű kényszerűséggel következett be. Csak történelemtudományunk legújabb eredményei és az utóbbi évek publicisztikája varázsolja elébünk az izgalmas és rideg igazságot, hogy az akkori idők forradalmi tevékenysége, mint a politikai tevékenység általában, mennyire „a polivalens lehetőségek megvalósítása” volt, hogy mennyire fonódtak egymásba a „tárgyi” adottságok és „személyi” körülmények.

Az alakuló kommunista párt különböző, legtöbb esetben már egy egész emberöltőn át működő, marxista munkáspártok utódjaként jött létre az akkor még nem teljesen konszolidált, lényegében még háborús körülmények közepette élő Szerb—Horvát—Szlovén Királyságban. Az alakuló forradalmi párt már indulásakor sorsdöntő feladatok előtt állt. Az adott forradalmi körülmények közepette cselekednie kellett, még mielőtt tulajdonképpen létrehozta volna egységes szilárd szervezetét és kiépíthette volna részletesebben forradalmi tevékenysége politikai programját. A jugoszláv kommunisták igyekeztek egyidejűleg kialakítani szervezetüket és megfogalmazni azokat a célokat is, amelyeknek megvalósításáért csatasorba állíthatták az ország proletariátusát és dolgozóit általában. E téren a nemzeti kérdésben elfoglalt álláspont egyik alapvető és döntő fontosságú kérdés volt az ország forradalmi erőinek sikeres küzdelme szempontjából.

Az akkori forradalmi helyzetet nem kisebb esemény jellemezte, mint a tény, hogy a volt cári Oroszországban győzedelmeskedett az Októberi Forradalom, hogy Németországban és Magyarországon kitört a forradalom, és hogy magában az SZHSZ Királyságban, mint az akkori Európa nem egy országában, a dolgozók nyílt forradalmi fellépése tényleges lehetőség volt. Jugoszlávia kommunistái számára felmerült a lehetőség, hogy a volt cári Oroszország munkásmozgalma és Közép- és Nyugat-Európa forradalmi munkásmozgalmai példájára kifejezze az ország dolgozóinak közvetlen és távlatbeli törekvéseit, és azok megvalósítására szervezett erejével, világos meglátásával és érthető fogalmazásával mozgósítsa a plebejusi tömegek millióit. Ez egyben nemcsak sok vonatko-

zásban a szociáldemokráciára és a II. Internacionáléra jellemző gyakorlat és nézetek elvetését jelentette, hanem annak szükségét is, hogy saját soraikban is leszámoljanak azokkal, akik a II. Internacionálé felfogását szorgalmazták, és ezek befolyását háttérbe szorítsák.

Ha figyelembe vesszük az ország munkásmozgalmában létező felfogásokat és a még ki nem kristályosodott helyzetet, továbbá az alig megalakult ország véglegesen nem konszolidált állapotát is (közlekedés, katonai hatóságok, pénzügyi helyzet, az ország berendezését meghatározó alkotmány előkészítése, a forradalmi hangulat növekedése, de egyúttal az „államalkotó” nacionalizmus jelenléte és szítása, a rendezésre váró agrárkérdés stb.), akkor érzékelhetjük csak valóban, milyen hatalmas feladatot volt kénytelen megoldani a születőben levő forradalmi jugoszláv munkásmozgalom azzal, hogy helyesen és közérthetően megfogalmazza alapvető politikai álláspontjait. Az ország nemzeti kérdésében elfoglalt álláspont olyan fontosságú volt, hogy ettől az állásponttól függött, tömören kifejezve, maga a forradalmi harc sikere is (még ha ennek fontosságát az ország munkásmozgalma kommunista szakaszának indulásakor képtelen volt is megfelelő módon értékelni).

Hasonló horderejű kérdés, amelyben szükséges volt, hogy a jugoszláv kommunisták kialakítsák a megfelelő programszerű álláspontjukat és politikai nézeteket, mint amilyent a nemzeti kérdés képviselt, nem volt még sok. Ide sorolható az agrárkérdésen kívül a szervezeti kérdés is. Az utóbbi kérdés bővebb értelmezésében azt jelentette, hogy helyesen kellett felmérni az újonnan megalakított és a szerb uralkodóházzal cégjelzett burzsoá állam polgári demokráciájának határát, erejét és módszereit, és fel kellett ismerni az adott körülmények közepette a törvényes és illegális harci módszerek alkalmazásának szükségszerűségét.

Jugoszlávia kommunista mozgalma csak nagy nehézségek leküzdésével, sok ingadozás után, alakította ki helyes nemzetiségi politikáját. A több mint egy évtized tévedéseiért és ingadozásaiért nagy árat volt kénytelen fizetni. Találón és teljes erkölcsi alappal (tekintettel saját szerepére a helyes elvi álláspontok és az ezzel összhangban levő gyakorlat kialakításában) jellemezte ezt a körülményt: Tito elvtárs a JKSZ IX. kongresszusán előterjesztett egyik beszámolójában a következőképpen:

„Azok a gyengeségek, amelyekben a jugoszláv kommunista mozgalom éveken át szenvedett, nem annyira az egyes jugoszláviai népek és nemzetiségek történelmi fejlődésében meglevő és megnyilvánuló különbségekből származtak, mint inkább abból, hogy ezeket a különbségeket és a különböző nemzeti sajátosságokat akkoriban nem vették kellőképpen tudomásul, gyakran észre sem vették.”

* * *

A lehető legtömörebben kifejtve két alapvető történelmi időszak lényeges a JKP szerepét illetően a versailles-i Jugoszlávia népei és nemzetiségei nemzeti kérdésének megoldásában. Az első időszak az új állam fennállásának első éveire korlátozódik, a másik pedig a JKP belpolitikai befolyásának általános növekedésével esik egybe, tehát a harmincas évek derekán kezdődik. Ez az az időszak, amikor a JKP mind elismertebben vezető politikai erővé válik, s a dolgozók közvetlen törekvéseinek és hosszú távú terveinek megvalósításáért folytatott harc élén áll.

Az új állam létezésének első éveit új, igen bonyolult harci feltételeket kényszerítették a munkásosztályra s a versailles-i Jugoszlávia nemzetjeinek és nem-

zetiségeinek dolgozóira. Tudnunk kell, hogy egy újonnan szerveződő, borzalmas háborús pusztításokat kihevert országról volt szó. Területén épp csak az első feltételek jöttek létre a közös pénzgység bevezetésére, a közlekedés megszervezésére, a hadiállapotból a békebeli termelésre való átállásra. Ilyen feltételekben a dolgozók, a munkásosztály és a parasztság nagy része is készen állt a forradalmi összecsapásokra, de magának a munkásosztálynak is előbb meg kellett szerveződnie, megteremtenie a maga szakszervezeti hálózatát, kialakítania politikai pártját, méghozzá olyan időben, amikor már harcolni kellett, amikor már ki volt téve a burzsoá hatalom támadásainak, amikor legöntudatosabb képviselőit letartóztatás, kínzás, halál fenyegette. Ebben a bonyolult helyzetben a munkáspárt szervezettsége, de főleg vezetőségének eszmei-politikai felkészültsége és tapasztalata, tekintet nélkül arra, hogy néhány kivételes egyéniséggel is rendelkezett, elmaradt a munkásosztály és a dolgozó tömegek harci készsége mögött. Ez a vezetőség nem állt a történelmi pillanat magaslatán.

A Jugoszláv Kommunista Párt akkori politikai irányvételében és programjában nem vette figyelembe kellőképpen, hogy a parasztság és a nemzeti felszabadító mozgalmak a proletariátus természetes szövetségesei a burzsoázia és az imperializmus elleni harcban. Az, amit a cári Oroszország proletariátusa Lenin vezetésével nemcsak hogy felismert és meghirdetett, hanem tette is váltott, a gyakorlatban igazolt: mármint hogy a parasztság, az elnyomott nemzetek és a proletariátus harcának összefogása, egybeolvadása nélkül nem lehet sikeresen végrehajtani a szocialista forradalmat — ez a felismerés a versailles-i Jugoszlávia első éveinek forradalmi forrongásaiban meglehetősen hiányzott a Jugoszláv Kommunista Párt politikai állásfoglalásaiból.

Két alapvető ok hatott oda, hogy a nemzeti kérdés nem domborodott ki kellőképpen a jugoszláv proletariátus akkori marxista pártjának forradalmi gyakorlatában és politikájában.

Az első és alapvető ok abban volt, hogy az elméletileg képzetesebb káderek politikai irányvételére és nézeteinek alakulására még mindig a nyugat-európai szociáldemokrácia, főleg az ausztro-marxizmus eszmei gyakorlatok döntő befolyást. Jellemző a munkásmozgalom e képviselőinek gondolkozására, hogy nem vették figyelembe a nemzeti mozgalmakat a munkásosztály szempontjából, és képtelenek voltak észrevenni az összefüggést a nemzeti felszabadító harcok és az egész társadalom átalakításáért folyó harc között. Az európai munkásmozgalomnak ez az áramlata arra törekedett, hogy lehetőleg „kirekessze” a nemzeti viszályokat, amelyekkel a nemzeti burzsoázia fertőzi a proletariátust, hogy a politikai harc előterében a proletariátus és a burzsoázia „tiszta” osztályösszeütközése maradjon.

Ezeknek az álláspontoknak a leegyszerűsítéséből olyan nézetek születtek, hogy a versailles-i Jugoszlávia nemzeti ellentmondásai voltaképpen a szerb, horvát és szlovén burzsoázia konkurrens harcának következményei, hogy egyszerű burzsoá alkudozásról, a hatalomban való részvétel feltételeinek megváltoztatásáért folyó harcról stb. van szó. Csak néhány évvel később, amikor a kommunista párt (a megváltozott általános feltételek és az elszenvedett csapások következtében) többé nem volt képes arra, hogy döntő erőként hasson az eseményekre, a pártban keresni kezdték a választ a kérdésre: miben rejlik a horvát parasztmozgalom ereje, és realitásabb álláspontot kezdtek kialakítani az SZHSZ Királyság bonyolult nemzeti viszonyainak kérdésében.

A másik okát annak, hogy a kommunista párt nem tudott eligazodni a nemzeti kérdésben, a párton belül is megnyilvánuló burzsoá nagyszerb befolyásnak tulajdoníthatjuk. A leigázott testvérek és honfitársak felszabadításán érzett na-

cionalista lelkesedés korszakában a forradalmi munkásmozgalom egy részére is rá tudták kényszeríteni a háromnevű nép eszméjét és az unitarista nézetek egyéb változatait. Erről a pozícióról indult el a jobboldali frakció, amely egyébként kiemelkedő képviselői révén igen meggyőzően hatott. E frakció tagjainak az volt az álláspontjuk, hogy a nemzeti kérdés mindenekelőtt alkotmánykérdés, amely megoldható az állam általános demokratikus átalakítása által, pusztán azzal, hogy megszüntetik az udvar és a rendőrapparátus önkényuralmát, s erősítik az önkormányzatot a községekben és a történelmi területeken. Azt, hogy miért gyakorolhatott ekkora befolyást a nemzeti kérdésben a jobboldali frakció (amelynek élén sokáig a JKP első titkára, Sima Marković állt), Filip Filipović, a JKP első elnöke azzal magyarázza, hogy „a JKP Szerbia, Bosznia, Horvátország, Szlovénia és Vajdaság régi szociáldemokrata pártjaiból alakult, csak rövid ideig létezett legálisan, s akkor is gyengén reagált a nagyszerb ideológiára, amelynek befolyása a szerb munkásság soraiban is érződött, s a szociáldemokrata ideológia maradványainak hatása alatt hibákat követett el a nemzeti és a parasztkérdésben (1929-ben írt tanulmányából; Válogatott írások, I. kötet, Kultura, Beograd, 1962., 103. old.).

A JKP korabeli jobboldali frakciójának álláspontjai a nemzeti kérdésben természetesen nem tartalmaztak csupa elvetnivalót, csupa hamis nézetet. Ha még ezenfelül tudjuk azt is, hogy a baloldali szárny álláspontjai sem voltak hibátlanok, csak akkor foghatjuk fel, milyen bonyolult politikai harc folyt az alig megalakult kommunista párton belül. Figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy a jobboldali frakció vezető egyéniségei nagyobb elméleti felkészültséggel rendelkeztek, és azt is, hogy a baloldali szárny a frakciós harcokban olyan részletkérdésekben is igyekezett megcáfolni a jobboldaliakat, amelyekben nekik nemcsak védhető, de egészében véve is helyes állásfoglalásuk volt. A legújabb kutatások — az eredményeket még nem bocsátották közre — több igazságot fognak szolgáltatni a valamikori jobboldali frakció emberei munkásságának. E sorok írójának betekintése szerint Sima Marković és még egypár jelentős egyéniség munkásságának a baloldali frakciósok címkézéseitől mentes, tárgyilagos felmérése nem fogja megmásítani a történelemtudomány és a politikológia eddigi globális értékeléseit. Mégis, pusztán azáltal, hogy nagyobb tárgyilagossággal mutatja ki, miben volt igazuk és helyes álláspontjuk, képes lesz megmagyarázni egykori nagy befolyásuk egyik lényeges összetevőjét.

A JKP 1923-ban, II. konferenciáján, az álláspontok tisztázása és hosszabb távra szóló program elfogadása céljából elhatározta, hogy nyilvános vitát szervez féllegális és illegális sajtójában. Ez a nyilvános vita, bár meglehetősen sok félig mondott vagy elhallgatott nézetet is tartalmaz, mindenesetre megkönnyítette a JKP 1924. januári III. értekezletén elfogadott álláspontok kialakítását. A konferencia elvetette a jobboldali frakció álláspontját, s olyan nézeteket fogadott el, amelyek reálisabban tükrözik a nemzeti kérdést, s amelyek, ha nem is mindenben helytállóak, mégis alapot nyújtottak a JKP politikájának, stratégiájának és taktikájának kiépítéséhez forradalmi politikai harcában.

A JKP III. értekezletén meghatározott álláspontok a következőkben összegezhethők: Jugoszláviában nemzeti elnyomás van; a JKP-nak harcolnia kell minden nemzetnek az elszakadást is magába foglaló önrendelkezési jogáért; a JKP-nak az elnyomott nemzetek harcát egyesítenie kell a tökéletes uralom ellen harcoló munkásosztály általános harcával; a JKP pozitív állást foglal el a délszláv államközösség iránt, de csak ha a nemzeti egyenjogúságon és az önkéntes egysülésen alapul, és kiemeli, hogy ez a közösség megfelel külön-külön minden jugoszláv nemzet érdekeinek, s összhangban van a szocializmusért küzdő mun-

kásosztály érdekeivel; a JKP harcol a nemzeti kisebbségek jogaiért, politikai és polgári egyenjogúságukért, anyanyelvük szabad, nyilvános használatáért és az anyanyelven való iskoláztatás jogáért. (*A Jugoszláv Kommunista Szövetség rövid története*, Forum, Novi Sad, 1963., 122—123. old.)

A JKP politikai harcában mind közelebb került a nemzeti kérdés megoldására irányuló politikai akció napi szükségleteihez, s ezt a harcot összekötötte általános politikai akciójával. Igen korán, gyakorlatilag létezésének első napjaitól kezdve, a JKP-nak nagyon határozott állásfoglalása volt a nemzeti kisebbségek helyzetének helyes rendezése kérdésében. A JKP síkraszállt a nemzeti kisebbségek választójogáért, politikai és polgári jogegyenlőségéért. A JKP erélyesen ellenezte a nemzeti kisebbségek kizárását az agrárreformból, tiltakozó szavát emelte a Kosovo—Metohija-i és macedóniai népiértó politika ellen stb. (A JKP álláspontjainak kialakítását a kisebbségi kérdésben l. részletesebben *A kisebbségek Jugoszláviában* c. könyvemben; Forum, Novi Sad, 1967., 180—189. old.)

A JKP irányvétele a nemzeti viszonyok egésze felé csak fokozatosan alakult ki. A párt kezdetől fogva harcolt a demokratikus önkormányzatért a községekben és a történelmi területeken. A kommunisták fokozatosan rábredtek, hogy az SZHSZ Királyságban nemcsak burzsoá diktatúra uralkodik, hanem nemzeti elnyomás is, s a Crna Gora-i és macedóniai terrorrendszer elítélése közben lassanként rájöttek, hogy a horvátok, szlovének, szerbek nemzeti kérdése és a nemzeti kisebbségek helyzete mellett Crna Gora-i és macedón nemzet is van.

A belső tényezők mellett, amelyek megnehezítették a forradalmi munkásmozgalom helyes irányvételét a versailles-i Jugoszlávia nemzeti kérdésében, a nemzetközi feltételek sem kedveztek ennek a folyamatnak. Egy időben még az a nézet is túlsúlyba jutott a kommunista internacionáléban (a jugoszláv kérdésben hozott határozat a KI V. kongresszusán, 1924 júliusában), hogy az SZHSZ Királyság kizárólag az ellenforradalmi versailles-i szövetség tákolmánya, és mint ilyen, fennállása teljességgel tarthatatlan (l. *A JKSZ rövid története*, 123—124. old.). A későbbi határozatok, s ilyen több is volt a Komintern szerveiben (a KI V. plénuma 1925 áprilisában, a KI elnöksége 1926 áprilisában stb.) több realizmusról tanúskodnak, és komplexebb módon közelítik meg a kérdést.

Működésének másik jelentős szakaszában, amikor a JKP ismét tényleges és nemcsak lehetőségeiben meglévő erővé vált, amely döntő módon irányította nemcsak a munkásosztályt, hanem valamennyi dolgozó harcát és politikai törekvéseit, a nemzeti kérdés lett az egyik alapvető programpontra, amelyből kiindulva a JKP akcióba vitte a dolgozókat, szervezte a védelmet a fenyegető fasiszta leigázás ellen és síkraszállt az egyenjogú népek és nemzetiségek szövetségi jugoszláv államáért.

Ez a szerep nem véletlenül és váratlanul jött létre. Kialakításában sok kiemelkedő harcos élete és sok ezer kommunista kitartó forradalmi tevékenysége épült bele a JKP súlyos üldöztetései és ideiglenes vereségeinek korszakában. A párt tagjai nemcsak hogy megerősítették szervezeteiket az országban, hanem soraikból olyan eszmei és politikai felkészültségű vezetőséget termeltek ki, amely képes volt arra, hogy történelmi fordulópontot jelentő csatákba vezesse a munkásosztály pártját és az egész dolgozó népet, és sorsdöntő sikereket vívjon ki az ország nemzetiségeinek és nemzetiségeinek életében.

Csak néhányat említünk azokból a jelentős eseményekből, amelyek a JKP felemelkedését s az akkori Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek életében játszott mind döntőbb szerepét mutatják: a JKP KB moszkvai tanácskozása 1936 nyarán, amikor kidolgozták a JKP politikailag érett és reális taktikáját

és felülvizsgált akcióprogramját (*A JKP KB határozata a párt taktikájáról és tevékenységéről*, A JKP Történelmi Levéltára, Beograd, 1949., 395—403. old.), a szervező titkárság hazatérése az országba Tito elvtárs vezetésével 1936 decemberében, a Szlovén Kommunista Párt megalakulása 1937 januárjában, a Horvát Kommunista Párt megalakulása 1937 augusztusában, a JKP új vezetőségének megalakítása 1938 elején, Tito elvtárs vezetésével, és a JKP V. országos értekezlete 1940 októberében. Az V. értekezlet, mint P. Damjanović hangsúlyozza (*A JKSZ rövid története*, 293. old.), az adott történelmi helyzetben kidolgozta és megerősítette a JKP elvi álláspontjait és gyakorlati akcióját a nemzeti kérdésben. Az értekezlet elsősorban hangsúlyozta a kommunisták feladatát, hogy harcoljanak Jugoszlávia valamennyi népének nemzeti egyenjogúságáért, de ugyanakkor meg nem alkuvó harcot folytassanak a burzsoá nacionalizmus, a sovinizta és szeparatista mozgalmak ellen is. Ezek a mozgalmak a fasiszta államokkal álltak összekötetésben, amelyek visszaéltek az elnyomott nemzetek és nemzetiségek elégedetlenségével, s így a szeparatista mozgalmaknak nyújtott támogatásuk és e mozgalmak szítása nem az elnyomott nemzetek felszabadulását, hanem Jugoszlávia szétzúzását és valamennyi népének és nemzetiségének könnyebb leigázását szolgálta.

Ebben az időszakban, amelynek néhány jelentős dátumát felsoroltuk, a JKP egyetemes jugoszláv politikai erővé válik, amely alkalmas arra, hogy a sajátos, igen bonyolult viszonyokban birokra keljen a jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek munkásosztályának történelmi problémáival, s ezáltal az egész Jugoszlávia össz nemzeti feladataival is. Ezzel kapcsolatban hivatkozunk Edvard Kardelj alábbi igen meggyőző fejtegetésére (*A Szlovén nemzeti kérdés fejlődése*, Forum, Novi Sad, 1961., 16. és 17—18. old.):

„A Jugoszláv Kommunista Párt helyzete akkoriban Európa egyik legsajátosabb jelensége volt. Noha a párt illegálisan működött és legálisan éppenséggel semmi olyasmi sem jelenhetett meg, ami bármi módon is befolyása alatt állt, noha betiltottak minden szervezetet, mihelyt úgy tűnt, hogy kommunisták hatása alá került, és minden demokratikus tevékenységet a legális jugoszláv politikai életben, a kommunista párt mégis erőteljes és nyilvános politikai tényező volt az országban...

A kommunista párt különösen a nemzeti kérdésben elfoglalt világos álláspontjával érvényesült. A párt síkraszállt ugyan Jugoszlávia népeinek állami egységéért, mert ez e népek ősrégi történelmi törekvése volt és megfelelt annak a konkrét szükségletnek, hogy megvédjék függetlenségüket a fasiszta imperializmus fenyegető támadásával szemben. Ám a kommunisták ugyanakkor hangoztatták, hogy ezt az egységet csak Jugoszlávia minden népe — a szerb, horvát, szlovén, macedón és a Crna Gora-i nép önrendelkezési jogának és teljes egyenjogúságának elismerésével lehet megvalósítani. Ezért a kommunista párt a föderatív berendezésű Jugoszláviáért szállt síkra. Éppen ez a forradalmi demokratikus álláspont tette lehetővé a kommunista pártnak, hogy az egyetlen egész országra kiterjedő jugoszláv párt legyen és messzemenően befolyásolja a széles néptömegeket.

A fasiszta agresszió fenyegető veszélye és a burzsoá csúcsok nyilvánvaló tehetetlensége, hogy kiutat találjanak a belső ellentétek szövevényéből, még inkább balra sodorta a tömegeket, kapcsolatba hozta őket a munkásmozgalommal, a kommunista párttal. Ilyen irányzat jelentkezett nemcsak a paraszt tömegek egy részében, hanem a középrétegekben is, különösen az értelmiségben.”

* * *

A jugoszláv kommunisták nézetei a nemzeti kérdésben nem változtak lényegesen az 1941—1945. népfelszabadító háború és népi forradalom idején. Tulajdonképpen az előző években végbement „politikai érés” és a nemzeti kérdésben is Jugoszlávia való helyzetének megfelelő helyes és részletekbe menő álláspont alkalmazásáról van szó. Mégis, ez az „alkalmazás” sorsdöntő fontosságú és igen sajátos módon történt: a forradalmi gyakorlat útján.

Ezért is mondhatjuk, hogy a már korábban meghatározott álláspontokat ebben az időszakban igen sajátos módon „alkalmazták”, mert tulajdonképpen a forradalom során a JKP, és nemcsak a JKP, hanem az irányítása alatt részt vevő forradalmi tömegek, fegyveres eszközökkel, forradalmi módszerekkel rendezték és alapjában meg is oldották a nemzeti kérdést alapvető vonatkozásaiban. (Mint megoldatlan kérdést, mint heveny, nyílt politikai válságokat okozó kérdést.) Természetesen, egy előzetesen meghatározott (még ha teljes egészében helyesen meghatározott) politika valóra váltása egy forradalmi háború során sohasem lehet az előzetesen meghatározott politika egyszerű „alkalmazása”. Nem volt ez a nemzeti kérdésben való elvek megvalósítása esetében sem másképpen Jugoszláviában a népi forradalom fegyveres szakasza idején. Mert egy forradalmi folyamat olyan intenzív társadalmi „gyakorlatot” jelent, hogy a gyakorlat visszaható kritikája szükségszerűen alakítja, módosítja az elméletben, elvi síkon meghatározott álláspontokat. Nálunk Jugoszláviában valóban mélyeszántó forradalomról volt szó, nagy tömegek vettek benne tevőlegesen részt, maguk is felszínre hozva sajátosságaikat.

E tekintetben a munkások részvétele mellett a nagy paraszti tömegek szerepére utalok, azok sajátos hozzáállására a nemzeti kérdésben, meghatározott nyerseségükre, még akkor is, amikor a Jugoszláv Kommunista Párt és proletariátus vezető szerepe nem vonható kétségbe. Szerintem jórészt ebben rejlik az a kíméletlen radikalizmus, amellyel a forradalmi tömegek leszámoltak a jelentkező királyi és csatlós alakulatok tagjaival. Emiatt kellett állandóan küzdenie a JKP-nak a szektás radikalista irányzatok ellen, nehogy megvalósuljanak a fasiszta hatalmaknak a nemzeti testvérháború és a polgárháború létrehozására irányuló tervei.

A nagy paraszti tömegek a forradalomban való részvételének, vagyis szocialista forradalmunk mélységének előnyét, de nehézségeit is saját vajdasági tapasztalatainkon észlelhettük. A széles tömegeknek a forradalmi népfelszabadító háborúban való részvétele lehetővé tette, hogy széles alapokra fektessük már a háború végén az új forradalmi népi hatalmat, nagy erőt képviselt ez a tömeges részvétel a későbbi politikai és gazdasági természetű változtatások megvalósításában, sziklaszilárd támaszt jelentett minden külső fenyegetés és nagyhatalmi nyomás ellen is. De ugyanakkor meghatározott „mély-nemzeti” etnocentrizmus is felszínre hozott, a maga nemzeti előítéleteivel, ami nem kis nehézséget jelentett nemzetiségi politikánk sikeres megvalósítása szempontjából a soknemzetiségű Vajdaságban. A testvériség-egység elvének és a nemzeti egyenrangúságnak egyértelmű felfogása Vajdaság minden nemzeti közösségében, az értékrendnek megközelítően azonos kialakulása minden egyes társadalmilag aktív polgár tudatában akkor, amikor a nemzeti egyenrangúság megvalósításáról, a nemzeti szupremáció háttérbe szorításáról és a majorizáció megakadályozásáról van szó — mindez a Jugoszláv Kommunista Párt erőteljes és kitartó eszmei befolyása nélkül kilátástalan dolog lett volna. Mondani sem kell, hogy ezt az eszmei hatást (amely két egymással látszólag ellentétes, de mégis egységet képező tényező jellemez: a proletár internacionalizmus és a nemzeti sajátosságok affirmálása) ma, két évtizeddel a fegyveres forradalom győzelmes lezárulása után sem nél-

különböztük Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi egyenrangú viszonyának kiépítésében.

A nemzeti viszonyok forradalmi módszerekkel való rendezését jellemezve, le kell szögezni, hogy noha a nemzeti ellentmondások nagyok voltak a királyi Jugoszláviában, nem jelentették az akkori állam gyors pusztulásának elsődleges okát. A versailles-i Jugoszlávia gyors pusztulásának külső oka a hitleri vezetés politikai megfontolásból fakadó elhatározásában kereshető: elrettentő példaként letiporni és megbüntetni azt az országot, amely márciusi mozgalmával ellene szegült annak, hogy urai Hitler csatlósai közé sorolják. Ilyen eszközökkel igyekezett a hitleri német birodalom helyrehozni első nagy politikai felsülésének kínos hatását akkori és jövőbeli szövetségesei körében. Ezért vetettek be Jugoszlávia ellen olyan hatalmas katonai túlerőt Hitler és csatlósai. A júniusi gyors összeomlás belső okát pedig elsősorban az uralkodó rétegek ellenforradalmi osztályérdekeiben kereshetjük.

A megoldatlan nemzeti kérdés volt az egyik alapvető probléma, amely kimutatta a burzsoá uralom reakciós jellegét s a különböző unitarista rendszerek szűk politikai platformját — olyan lényeges kérdések mellett, mint a feloldhatatlan osztályellentét, a rendezetlen agrárkérdés és a burzsoá hatalom képtelensége arra, hogy biztosítsa az ország gazdasági fejlődését. Ezek a rezsimek sohasem mertek a dolgozó tömegekre támaszkodni, még ha részlegesen is, eleget tenni követeléseiknek. Csökönnyösen antidemokratikusak maradtak, és pusztán a rendőri rezsimre támaszkodva a munkásmozgalom megsemmisítésére törekedtek. A versailles-i Jugoszlávia összes kormányai a külföldi tőkének szolgáltatták ki az ország közgazdaságát, s külpolitikájukban következetesen reakciósak, tehát egyszersmind (a nacionalista frazeológia ellenére) anacionálisak voltak. Az ország sorsát mindig az európai antikommunizmus és ellenforradalom központjaihoz kötötték, és ily módon súlyos károkat okoztak az ország nemzeti érdekeinek.

A burzsoá uralom húsz-egynéhány éven át halmozott bűnei véstesen megmutattakoztak a sorsdöntő áprilisi napokban.

A jugoszláv királyság katonai vereségének óráiban a különböző burzsoá csoportosulások áruló szerepe lényegében változatlan maradt. Azok a csoportok is, amelyek sorsukat a fasiszta tengelyhatalmak sorsához csatolták, s azok is, amelyek arra készültek, hogy emigrációban várják be a háború végét, s a nyugati hatalmak győzelme után, mint azok törvényes szövetségesei, újra elfoglalják a hatalmat — egyaránt fő gondjuknak tartották, hogy a háború, azaz a katonai vereség társadalmi megrázkódtatások nélkül érjen véget. Mindennél erősebb volt félelmük a munkásmozgalomtól, aggodalmuk, hogy ne kerüljön sor forrongásra a néptömegekben, hogy a polgári hatalom „teljes rendben és fegyelemben” kerüljön a megszálló és a quislingek kezére, hogy a hadsereg egész fegyverzetével megadja magát a támadóknak, akik előtt a hivatalos Jugoszlávia letette a fegyvert. Jugoszlávia példáján is megmutatkozott, hogy a „nemzeti burzsoázia” mennyire nemzetietlen, mennyire fél a saját népétől, s hogy a munkásmozgalom, ha szervezett erő áll az élén, az egyetemes nemzeti törekvések és érdekek harcosa.

Edvard Kardelj így ítéli meg a burzsoá és kispolgári körök viszonyát az alapvető nemzeti érdekekhez 1941 sorsdöntő áprilisi napjaiban:

„A régi Jugoszlávia és minden nemzeti része burzsoá és kispolgári politikai köreinek — amelyek éveken át a nacionalizmus, a jugoszlávság, a nemzeti egység és a sovinszta szeparatizmus frázisai mögé rejtöztek — minden belső szellemi szegénysége, tehetetlensége, árulása és gyávasága ezekben a napokban igazi

mivoltában mutatkozott meg, mégpedig olyan nyilvánvalóan és szégyenteljesen, hogy ennek következtében a néptömegek és a régi Jugoszlávia burzsoá politikai csúcsai között olyan mély szakadék támadt, hogy azt semmilyen mesterkedéssel sem tudták többé áthidalni.” (E. Kardelj: I. m. 31—32. old.)

Jugoszlávia kommunista pártjának, lévén az egyetlen komoly politikai erő, amely még a jugoszláv királyság elleni támadás előtt erélyes akciót folytatott annak érdekében, hogy az országot megvédjék a fasiszta leigázástól, s ezzel rendkívül nagy tekintélyt szerzett, a népi felkelés és a felszabadító háború megszervezése napjaiban, amely kezdettől fogva mélyreható társadalmi, forradalmi tartalmat is hordozott, igen nagy akadályokkal kellett megküzdnie. Az egyik fő akadály a nemzeti türelmetlenség s a megszállóknak és segítőiknek az a törekvése volt, hogy minél inkább elmélyítsék ezeket az ellentéteket.

„A Jugoszláv Kommunista Párt — írta Tito elvtárs („A felszabadító harc és az új Jugoszlávia forradalmi átalakulásának sajátosságai” című, a *Kommunist* 1946. évi 1. számában megjelent cikkében) — csak a nemzeti kérdésben követett háború előtti és háború alatti helyes irányvonalának . . . köszönheti, hogy sikerült megakadályoznia a további testvérirtást és a nemzeti gyűlölet szítását . . . Éppen ez a testvériség és egység, amelyet annyi erőfeszítés és áldozat árán értünk el a háború alatt, éppen ez egyik legnagyobb vívmánya népfelszabadító harcunknak. Ebből is kiderül, milyen értelmetlen állítás az, hogy a nemzeti egyenlőtlenség, valamint a régi rendszer és a megszállók által egyaránt szított gyűlölködés kedvező hatással elősegítette a népfelkelés sikerét Jugoszláviában. Ellenkezőleg, a nemzeti gyűlölködés olyan nagy baj volt, hogy a háború alatt népeinknek ugyanolyan szívósan kellett harcolniuk ellene, mint a többi ellenség ellen.” (J. B. Tito: *Beszédek és cikkek*, Forum, Novi Sad, 1962., 336—337. old.)

A népfelszabadító háború és a forradalom kibontakoztatása érdekében a JKP politikai eszközökkel, a háború irányításának, a hatalom megszervezésének és a társadalmi-politikai szervezetek kialakításának szervezeti rendszabályaival kitartóan küzdött a nemzeti sajátosságok és különlegességek tiszteletbentartásáért. Felfedte a nép előtt, mi az igazi értelme annak, hogy a horvát és mohamedán tömegeket a szerb nép ellen uszítják, szembezegült azzal, hogy a szerb népet vádolják a nagyszerb hegemonista burzsoázia politikájáért, és porba döntötte a nagyszerb reakció érvelését, amely a jugoszláv királyság áprilisi összeomlását a „horvátok árulásával” próbálta magyarázni.

A Jugoszláv Kommunista Párt továbbá kitartóan küzdött azért, hogy a nemzeti kisebbségeket is bevonja a népfelszabadító frontba. Forradalmi tevékenységének ezen a szakaszán egészen sajátos vonások is mutatkoztak. Az az illúzió, hogy a megszálló hatalmak felszabadulást hoznak, a legerősebben a magyaroknál, az albánoknál és a bolgároknál nyilvánult meg — nem számítva a német nemzeti kisebbség reagálását, amely kezdettől fogva nagy többségében úgy viselkedett, mint a hitleri német birodalom lakosságának része. A megszállóknak, befolyásukra és megszálló rendszerükre támaszkodva, sikerült a nemzeti kisebbségek tömegeinek egy részét harcba vinni a népfelszabadító mozgalom ellen. A megszálló rendszernek ez a manővere hasonló szerepet játszott, mint az országban kialakult különböző többi quisling gépezeteké. A JKP-nak sok kitarásra és internacionalista elvszerűsége volt szüksége, hogy meghiúsítsa a sovinszta elemek igyekezetét, amelyek az egyes nemzeti kisebbségek első reagálásait a nemzetiségi tömegek egészével szembeni gyűlölet szítására használták fel, hogy ily módon lehetetlenné tegyék részvételüket a népfelszabadító háborúban s a

fégyveres harcok befejezése után közvetlen bekapcsolódásukat az ország építésébe.

A JKP szervezetei, nemzetiségi kádereikre, de éppúgy a szerbek, Crna Goriak, macedónok stb. sorából kikerült káderekre is támaszkodva, jelentős eredményeket értek el a nemzetiségek politikai differenciálódásában. Ennek eredményeként a nemzetiségek sorából mind több dolgozó szabadult fel „saját” burzsoáziájának és a többi kizsákmányoló társadalmi rétegeknek politikai befolyása alól, mert rájött, hogy ezek a rétegek az ellenforradalom pozícióit képviselik: sovinizmust szítanak, minden erejükkel a fasiszta agresszorokat támogatják, és véresen leszámolnak mindazzal, ami haladó, mindenkivel, aki a népek testvériségéért és az új Jugoszláviáért harcol. Az eredmény megmutatkozott abban is, hogy mind több kisebbségi vett részt a népfelszabadító hadsereg soraiban, s ennek keretében külön nemzetiségi alakulatok is létesültek. A politikai differenciálódás, a proletár ideológia pozícióinak erősödése, a leszámolás a kizsákmányoló társadalmi rétegek hordozóival és politikai befolyásuk kiküszöbölése folytatódott a népfelszabadító háború és a fégyveres forradalom befejeződése után is. Ez a folyamat különösen viharos volt az első háború utáni években, az olyan forradalmi intézkedések végrehajtása közepette, mint amilyen az agrárreform, a hadinyereség elkobzása, a háborús bűnösök megbüntetése, a megszállókkal együttműködők szavazati jogtól való megfosztása stb.

A megdöntött burzsoá rendszer platformjával, amely a várakozást hirdette, s a könyörtelenséget hirdette, s a könyörtelen fasiszta erők ellenforradalmi platformjával: a testvérgyilkos háború szításával, a sovinizmus szításával, az emberek és egész etnikai csoportok fégyveres irtásával — a Jugoszláv Kommunista Párt a maga programját helyezte szembe. Minden rendelkezésre álló erőt mozgósított a fasiszta agresszorok ellen, minden nép és nemzetiség közös harcát hirdette a fasiszta megszállók és szolgálk ellen, az új népi hatalom és az új Jugoszlávia megteremtése érdekében.

Ez a platform nagy áldozatokat követelt, de az egyetlen kiutat nyújtotta az adott helyzetből Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek tényleges érdekei szempontjából s a világelLENforradalom központja, a fasiszta tengelyhatalmak és szövetségeseik ellen harcoló haladó mozgalmak iránti internacionalista kötelesség szempontjából egyaránt.

A népfelszabadító harcban és a forradalomban új nemzeti és katonai vezetőség jött létre, amely biztosítékot jelentett arra nézve, hogy nincs visszatérés a régi rendszerre, hogy a szociális igazságon és nemzeti egyenjogúságon alapuló új Jugoszlávia berendezése magának a népnek a kezébe van letéve. A forradalom és a háború harmadik évében, döntő katonai és politikai győzelmek után, az AVNOJ második ülésén Jugoszlávia népei lefektették új államiságuknak alapjait, amely bizonyos értelemben már a népfelszabadító háború kezdetén megszületett, de 1943 novemberében részleteiben is egészen határozott keretet öltött. A jugoszláv föderáció akkor meghozott alkotmányos aktusa kimondta:

„Jugoszlávia népei sohasem ismerték el és nem ismerik el Jugoszlávia feladását a fasiszta imperialisták részéről, és közös fégyveres harcukban bebizonyították szilárd eltökéltségüket, hogy továbbra is Jugoszláviában egyesülve maradnak.

Annak érdekében, hogy megvalósuljon Jugoszlávia népei szuverenitásának elve, hogy Jugoszlávia valamennyi népének igazi hazája lehessen és soha többé ne kerülhessen semmilyen hegemonista klikk kezébe, Jugoszlávia föderatív alapon épül fel, ami biztosítja a szerbek, horvátok, szlovének, macedónok és Crna

Gora-iak, illetve Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Macedónia, Crna Gora és Bosznia-Hercegovina népének teljes egyenjogúságát...

A nemzeti kisebbségek Jugoszláviában minden nemzeti jogot megkapnak.”

A Jugoszláv Nemzeti Felszabadulás Antifasiszta Tanácsának 1943. november 29-i jajcei ülésén sorsdöntő történelmi határozatok születtek Jugoszlávia népei és nemzetiségei közös harcának és közös törekvéseinek eredményeként. „A néphatalom e forradalmi legfelső szervének döntései — mondja a JKSZ programja — törvénybe iktatta az új Jugoszláviának, a munkásosztály és a dolgozó tömegek föderatív demokratikus államának, a jugoszláv társadalom szocialista fejlődését biztosító államnak a megszületését.”

A fegyveres harc befejeződése után a jugoszláv burzsoázia többé nem gyakorolhatott észrevehető hatást az új Jugoszlávia történéseire, s így a nemzetek közötti viszony szabályozására sem. A háború befejező szakaszában az egyes burzsoá csoportok csupán egy politikailag és katonailag legyőzött osztály maradványai voltak. A burzsoá pozíciók egyedül a gazdaság síkján képviseltek még reális erőt, de ezt is hamarosan komolyan aláásták s később teljesen felszámolták az olyan forradalmi intézkedések, mint a hadinyereségnek, az országból távol maradók és háborús bűnösök vagyonának elkobzása, majd később az agrárreform és a telepítés végrehajtása, a gyáripár, a bankok, a kereskedelem államosítása stb.

Az AVNOJ második ülészaka után, a fegyveres harccal párhuzamosan s annak összefüggő részeként, tovább folyt az új Jugoszlávia föderatív megszervezése. 1944 folyamán az országos népfelszabadító antifasiszta tanácsok „törvényhozó és végrehajtó testületekké” nyilvánították magukat. Végrehajtó testületeik ideiglenes kormányokként működtek. Így tehát még a háború alatt létrejöttek az egyes föderatív egységek legfelsőbb hatalmi szervei, melyek a későbbi szakszervezetek és kormányok valamennyi funkcióját betöltötték.

Az antifasiszta tanácsok ülésein megerősítették az AVNOJ második ülésének döntéseit, s ugyanakkor befejezték az új Jugoszlávia föderatív felépítését. Megszervezték a hatósági szerveket az egyes föderatív egységekben, úgyhogy Jugoszlávia kész, kiépített néphatalmi mechanizmussal került ki a háborúból.

Ez a szerkezet nem változott, hanem csak pontosabb megfogalmazást nyert a királyság megszüntetésével, a köztársaság kikiáltásával, a szövetségi alkotmány, a köztársasági alkotmányok, valamint a vajdasági és kosovo—metohijai alapokmány meghozatalával.

Az új államberendezés és a forradalmi társadalmi változások által megoldást nyert a nemzeti kérdés is az új Jugoszláviában olyképpen, hogy megszűnt a hegemonizmus és a népek és nemzetiségek elnyomása. A föderatív rendszer, az egész alkotmányos rend, a politikai és társadalmi mechanizmus egyenjogú helyzetet biztosított Jugoszlávia minden népének és nemzetiségének. Ez az egyenjogúság a továbbiakban olyan mértékben mélyült el, amennyire a társadalmi viszonyok új meg új szocialista tartalmakkal gazdagodtak.

* * *

Jugoszlávia kommunistáinak nézetei a nemzeti kérdés rendezésének távlatait és közvetlen módozatait illetően természetesen a szocialista országépítés időszakában, figyelembe véve a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatait is, elsősorban saját valóságunkból indultak ki. Elméletileg biztosra vehető volt, s ezt a gyakorlat is lépten-nyomon megerősítette, hogy a nemzeti tudat, a nemzetek és nemzetiségek mint társadalmi valóság és politikai erő nemcsak a forradalom

fegyveres szakaszában képviselnek elsőrendű tényezőt, hanem a szocialista forradalom továbbfejlesztése során is megtartják elsőrendű fontosságukat. Számunkra, ha nem is minden vonatkozásában, világos volt az, hogy a szocialista Jugoszlávia föderatív államberendezése tartós és távlatos dolog, mert túlsúlyban volt már akkor az a felfogás, hogy a nemzet és a vele kapcsolatos társadalmi és politikai jelenségek a szocialista rend és társadalmi viszonyok számára is immanens adottság, nemcsak az átmeneti időszak társadalmi berendezésében, mint az előbbi korszak jelenlévő valósága.

Ezért a jugoszláv kommunisták és szervezetük, a JKP számára sohasem merült fel a mesterkélt feladat: milyen módon nyitni teret a szocialista proletár-internationalista társadalmi tudatnak, és háttérbe szorítani a nemzeti tudatot, a nemzeti érdekből és jellegzetességből fakadó törekvéseket. Számunkra minden időleges ingadozás ellenére, itt Jugoszláviában uralkodó volt a nézet, hogy nálunk éppúgy, mint világszerte, noha látszólag két ellentétes irányzat előretöréséről van szó, az internacionalista törekvések, a nemzetek és államok szorosabb egymásba kapcsolódásának szorgalmazása és a nemzetek afirmációja, a nemzeti függetlenségi törekvések és a nemzeti egyenrangúság megkövetelése — valójában egy dialektikus egységet képező társadalmi folyamatot fejez ki.

A szocialista Jugoszlávia számára a szocialista társadalmi viszonyok létrehozása szempontjából a nemzeti és a szocialista tényezők egységének helyes értelmezése elsősorban úgy vetődik fel, mint olyan folyamat, amely során a nemzeti viszonyok mindinkább szocialista tartalmat kapnak. A mi értelmezésünk alapján ez a folyamat nemcsak a nemzeti alapon létrejött régebbi előnyök visszafejlesztését, vagy éppenséggel a nemzeti egyeduralmi törekvések visszaszorítását jelentette. A JKP számára lényeges volt a nemzeti érdekek felszínre jutása, azok egybehangolt érvényesítése és annak a tudatnak és gyakorlatnak erősödése, amely szerint Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi saját egyéni kiteljesedését egymás támogatásával és méltányolásával leghatásosabban az általuk kialakított szövetségi államberendezés és szocialista társadalmi rend fejlesztése révén érhetik el.

Ez a nemzeti kérdésben vallott nézet annál inkább volt fontos, mert Jugoszlávia nemcsak soknemzetű (és -nemzetiségű) szövetségi államok és szocialista társadalmak közössége, hanem egyben olyan ország is, amelyben nagy különbségek léteztek és vannak még ma is egyes nemzeti közösségek gazdasági és általában társadalmi fejlettségét illetően.

Az öngazgatás erősödése és a monopolisztikus központosításon alapuló államhatalmi tényezők visszaszorítása még inkább megerősítette a JKP alapvető nézeteinek helyességét, hozzájárult ahhoz, hogy megfelelőbben, demisztifikáltan mérjük fel a nemzeti egyenrangúság terén már elért eredményeket és a még ránk váró feladatokat. Valószínűbben foghattuk fel a nemzeti létből fakadó építő jellegű törekvéseket, de az e forrásból fakadó visszahúzó erőket is. Az öngazgatás erősödése hozzásegített bennünket ahhoz, hogy igazabb képet alakíthattunk ellentmondásos társadalmi valóságunkról, lehetővé tette, hogy erősödjön „emberábrázatú” szocialista világképünk a nemzeti viszonyok területén is.

Az a körülmény, hogy a közvetlen termelők szabadon megnyilatkozó érdeke lett a további társadalmi fejlődés fő hatóereje, messzemenő hatással volt az általános társadalmi fejlődésre, és ennek a fejlődésnek egy lényeges területére, a nemzeti viszonyok alakulására is. Soknemzetiségű közösségekben egyébként is számos ellentmondás nemzeti ellentmondás formájában jelentkezik. Az öngazgatási rendszerben nagymértékben csökken az a lehetőség, hogy olyan kérdések is nemzeti kérdés formáját öltsek, amelyek nem azok. Szükség a lehetőség arra,

hogy a többé vagy kevésbé elidegenedett politikai struktúra az alapvető társadalmi rétegek nevében képviseljen nemzeti érdeket, vagy felsőbb, elvont nemzetek feletti szempontok hangoztatásával majorizációs gyakorlatot követve, tényleges nemzeti érdekeket figyelmen kívül hagyjon.

Saját belső valóságunkhoz tartozik, de valójában külső egyeduralmi irányzatokat képviselő tényezők hatására, a JKP kénytelen volt nemzetközi viszonylatban is bővíteni és részletezni nézeteit az államok és külön a kommunista pártok egyenrangú együttműködéséről, az állami szuverenitásról, az internacionalizmusról és a „testvéri viszonyokról, segítségről stb.”. Eredményeiben is különös jelentőségű volt az az erőfeszítés, hogy a reális (hogy ne mondjuk, „nyers”) állami kapcsolatokat, amelyek az államhatalom minden eszközüvel nemzeti érdekeket is képviselnek, méghozzá igen hathatós módon, megszabadítsuk az osztályfrazeológiától és az ideologizált buroktól, és nem egy ízben kendőző szándékkal hangoskodó „világnézeti” kellékeitől.

Ez a kérdés az utóbbi két évtizedben állandóan napirenden van, néha hangsúlyozottan, néha kevésbé. Felvázolása külön témát jelent, mégis hadd utaljak az ismert 1948-as tájékoztatóirodás levélváltásra és határozatokra, a belgrádi és moszkvai szovjet—jugoszláv közös nyilatkozatok szövegére és a közelmúlt eseményei kapcsán a JK SZ KB 1968. augusztus 23-i X. ülésének határozatára és a IX. kongresszus munkájára.

Belső valóságunk kényszerített, de serkentett is arra, hogy a nemzeti kérdés tárgyában a jugoszláv marxisták a maguk részéről elméleti tudományos hozzájárulást is nyújtsanak a társadalomtudományok területén. Két úttörő tanulmányra hivatkozom csak. Az első Milentije Popović „A szocialista államok gazdasági viszonyairól” c. tanulmánya 1949-ből (az akkori *Komunist* címet viselő folyóirat 4. számában jelent meg először) és Edvard Kardelj 1957 áprilisában írt terjedelmes előszava *A szlovén nemzeti kérdés fejlődése* c. könyvéhez a háború utáni újrakiadásának alkalmából (magyarul 1961-ben jelent meg).

Az utóbbi években megvalósított jelentős társadalmi változások (amelyeket gyűjtőnéven a reformmal szoktunk jelölni) lehetőségeket teremtettek a nemzeti viszonyoknak az egyenrangúság alapján való további rendezésére. Alaposabb ismeretek alapján az eddigi gyakorlat és előirányzás kritikai felmérése, a különböző helyzetű (kis- és nagyszámú, fejlett és kevésbé fejlett) nemzeti közösségekből adódó érdekek és nézetek toleráns és figyelmes összevetése — mindez lehetővé tette azt, hogy újabb meglátásokkal gazdagodjunk, és hogy olyan új közös feladatokat tűzzünk magunk elé, amelyek a nemzeti közösségeket önigazgató társadalmunkban tovább afirmálják, de úgy, hogy egyben az egyenrangúság és az egymásrautaltság alapján szilárdítják Jugoszláviát mint a nemzetek és nemzetiségek szocialista közösségét.

A nemzeti viszonyok területére vonatkozó újabb felismerések közül szerintem négy kerül különösképpen előtérbe.

Előszörban, árnyaltabban, mint a múltban, rajzolódik ki a polgári értelemben vett nacionalizmus és a mi viszonyainkat figyelembe véve az etatizmusban gyökerező bürokratikus egyéni és csoportérdekek képviselőinek szoros együttműködése. Ma már világos az, hogy maga a szocialista társadalom a nacionalizmust nemcsak külső behatásra, a múlt társadalom csökevényeként, mint kívülről átplántált, osztályidegen nézetet és politikai viselkedést ismeri. Magában a szocialista társadalomban, különösen amikor soknemzetiségű és egy-egy nemzeti közösségnek különböző a társadalmi szerkezete, különböző a fejlettségi foka, saját ellentmondásaiból kifolyólag, a közösség egyes tagjai és meghatározott rétegei nacionalista módon reagálhatnak, hamis társadalmi tudat alapján. Azok, akik

képviselik ezt a hamis társadalmi tudatot, természetesen a nemzeti érdekek szószólóinak igyekeznek magukat feltüntetni (az ilyenek nem feledkeznek meg a szocialista köntösről sem), még ha tevékenységük, nézeteik és kifejezett társadalmi tudatuk ellentétes is az illető nemzeti közösség tényleges és távlatos nemzeti érdekeivel.

Ma igen tarka politikai színezetű csoportok, a múlt társadalom politikai csökevényeitől egészen azokig, akik az államszocializmusban és a vasmarok-politikában hisznek, közös nevezőre jutnak a nacionalizmus politikai síkján. A harc eredményessége a jelenleg erősödő nacionalista irányzatok ellen elsősorban a gazdaság, a jövedelemszerzés és -elosztás, valamint a szocialista társadalmi viszonyok területén elért eredményektől függ. Ezért fontos nemcsak a politikai küzdelem minden nacionalizmus ellen, természetesen elsősorban a saját nemzeti közösségünk keretén belül jelentkező „saját” nacionalizmusunk ellen, hanem mindinkább szükséges feltüntetni, miért akarunk harcolni, mit akarunk elérni. Ezzel kapcsolatban, a tudományosság igénye miatt, de közvetlen politikai szükségletből is, részletesebben fel kell fektetni a nemzeti hagyaték, a nemzeti jellegzetességek igenlő értelemben való átértékelését a kultúra és a társadalomtudományok terén. Az idő sürget, ma már nem elegendő elítélni a történelemtudományokban jelentkező nemzeti romantizmust, pozitív programmal kell felépünnünk, nagy alkotó erőfeszítéseket kell tennünk, mert a feleletadások nem várathatnak magukra sokáig.

A másik fontos kérdés a JKSZ álláspontja a fejletlen köztársaságok és tartományok további fejlesztésével kapcsolatban. A nézetek meghatározása végleges alakjukban a JKSZ IX. kongresszusán történt meg. Két fontos részletet tartalmaz ez az álláspont. Ugyanis a gazdálkodás határfokát ezeken a vidékeken úgy kell a jövőben fejleszteni, hogy elsősorban a már létesített termelőszervezeteket optimalizálják elsősorban a jövedelemmegvalósítás szempontjából. Ezenkívül az 1970-es évek utáni időszakra is az egész társadalmi közösség hozzájárulásával biztos pénzületi forrást biztosítanak, azzal a céllal, hogy ezek a vidékek az országos átlagnál gyorsabb fejlődést valósíthassanak meg.

A harmadik jelentős újabb keletű álláspont a politikai viszonyokra, szűkebb értelemben a politikai rendszerre vonatkozik, és lényege az alkotmánymódosításokban jutott kifejezésre. A Népek Tanácsának új szerepe és hatásköre, a köztársaságok szerepének növekedése és a szocialista autonóm tartomány új helyzete kedvezőbb lehetőségeket teremt a népek és nemzetiségek afirmációjára öngazgatási alapon, jobban hangsúlyozva azok egyenjogúságát. A nemzeti érdekek egybehangolásában nemcsak a globális nemzeti közösségi érdek lényeges, hanem az egyén, a dolgozó érdeke, amely magába foglalja nemzeti hovatartozását, de képviseli társadalmi helyzetéből fakadó általános termelői és foglalkoztatottsági érdekét is. Az utóbbi szempont túlzottan jutott kifejezésre, ezt mutatták az utóbbi évek tapasztalatai, az 1963-as évben meghatározott alkotmányos rendben. A majorizáció lehetőségének elhárítása, a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának hangsúlyozása, függetlenül attól, hogy nagyszámú lakosságot vagy éppenséggel félmilliónyt képviselnek, szükségessé tette a szövetségi állami szervekben a hangsúlyozott paritásos elv megvalósítását. (Ez az elv valósul meg az úgynevezett „nem állami” szövetségi struktúrák megállapításánál is.)

A negyedik igen lényeges kérdés, amelyben a JKSZ nézetei az utóbbi években új elemekkel bővültek és elmélyült nézetekkel gazdagodtak, a nemzetiségek helyzetére vonatkozó álláspont.

* * *

A JSZK alapvető törekvése a nemzeti kisebbségek egyenjogú helyzetének biztosításában az volt — ezt a politikát követte a háború és fegyveres forradalom idején, de a háborút követő időszakban is, aminek az öngazgatási rendszer külön is kedvezett —, hogy vallotta: olyan feltételeket kell létrehozni, amelyek között a nemzetiségek aktív és teljes jogú tényezők lesznek a közéletben és a gazdasági életben. Ezáltal nem „megadják” a kisebbségeknek a részvételt a politikai életben, hanem soraikban olyan intenzív társadalmi élet fejlődik ki, hogy a nemzetiségek politikai érettségükkel érvényesülnek a közéletben. Így a nemzeti kisebbségek sohasem tekinthetők helyzetüket illetően a szabályozás tárgyának, hanem aktív tényezőjének, amely a „többséggel” együttműködve maga építi az új társadalmat, s ezzel saját egyenjogú helyzetét is.

Ma már nemcsak a nemzetiségek egyenjogúságát erősítjük, hanem véglegesen eldőlt (noha vannak továbbra is opponálók) a kérdés, milyen bensőséges viszonyban vannak a nemzetiségek a JSZSZK-val mint állammal és szocialista társadalmi közösséggel. Az a gondolat, amelyet világosan az 1959-es, a nemzeti kérdésekre vonatkozó JKSZ-határozat fejtett ki, ugyanis, hogy a szocialista Jugoszlávia nemcsak egyenrangú helyzetet biztosít a nemzetiségeknek, hanem a nemzetiségek a maguk részéről is hozzájárulnak Jugoszlávia kulturális, politikai és gazdasági életének gazdagításához, másképpen fogalmazva azt jelentette, hogy a nemzeti kisebbségek ennek az államnak nemcsak jelenlévő tagjai, hanem konstitutív részei a szocialista Jugoszláviának, vagyis a nemzetiségek minden fontos vonatkozásban a nemzetekkel egyenjogúak, a nemzetekkel egyenrangúan alkotják a szocialista közösségünket. Ennek megfelelően a szövetségi alkotmánymódosításokban Jugoszláviát hangsúlyozottabban mint az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek szövetségi szocialista köztársaságát és öngazgatáson alapuló szocialista társadalmi közösségét határozzák meg. Ezáltal nemcsak hogy politikailag dezavualták azt a nacionalista igyekezetet, amely a nemzetiségeket úgy szerette volna meghatározni, mint a szláv, illetve a délszláv nemzetek államközösségének kényszerű nem szláv tartozékát. Ez a nézet most már kimondottan alkotmányellenes is.

A nemzetiségek egyenrangú helyzetét erősíti a JKSZ-nek az utóbbi években kialakult és részletesebben is kifejtett nézete az anyanyelv használatával, illetve a nyelvi egyenjogúsággal kapcsolatban. Nagy horderejű nézetekről van szó, amelyek megoldása nem kis erőfeszítést igényel, és, amint tapasztaljuk, nem lebecsülendő ellenállásokba ütközik.

Ma már hangsúlyozottan valljuk az anyanyelv fontosságát nemcsak mint a nemzeti jellegzetesség egyik lényeges kifejezőjét, hanem mint a szabad szocialista egyéniség kialakításához szükséges adottságot. Ugyanakkor ma már teljességében felismertük az anyanyelv, illetve a nyelvi egyenjogúság társadalmi funkcióját. Mindinkább kirajzolódik az egyenjogú nyelvhasználat fontossága az öngazgatás fejlesztése és a közélet demokratizálása szempontjából. Ezzel kapcsolatban napirenden van az ún. „köztársaság nyelve” vagy a hivatalos nyelv gyakorlatának megszüntetése.

Az iskolákkal és az iskoláztatási lehetőségekkel kapcsolatos nézetek is új elemekkel bővültek. A JKSZ e kérdésben kialakított nézetei erősítik majd a nemzetiségek egyenjogúságát, és kedvezően hatnak majd Jugoszlávia nemzeti és nemzetiségi megítélésére és egyenrangúbb kapcsolatainak létrehozásában.

Először is ma nyomatékosan hangsúlyozzák a társadalom kötelezettségét arra, hogy minden elemistának biztosítsa az anyanyelvi oktatást. Érvényt szerezni ennek az álláspontnak, legalábbis Vajdaság területén, nem lesz kis feladat, mert több helyen, hivatkozással a gyakorlati megoldásokra vagy éppenséggel a szülői

beleegyezésére, megszüntették vagy meg sem nyitották a megfelelő tannyelvű felső osztályokat. Ezenfelül köztudomású, milyen nagy számban járnak nemzeti tanuló szerbhorvát nyelvű tagozatokba. Kikutatni és kiküszöbölni az ilyen „átömlesztés” okait, megfelelően rendezni ezt a kérdést úgy, hogy nemcsak elvben, de valóságban is éljen az anyanyelvű elemi oktatás jogával, és normális keretekre zsugorítani azok számát, akik nem tanulnak anyanyelvükön — mindez komoly feladatok elé állítja az állami szerveket, öngazgatási munkaközösségeket, szakembereket és végső fokon egész társadalmi közösségünket.

Ma már kialakultak a JKSZ nézetei, és megvalósulásukra várnak az iskolai tanítás és nevelés olyan nemzeti vonatkozású tantárgyaira vonatkozóan, amelyek az eddigini jobban felelnek majd meg a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúságáról vallott elveknél. Egy bizonyos nemzet irodalmát, kultúráját, történelmét és más társadalmi vonatkozású ismereteket nemcsak a meghatározott nemzetiségű tanulók számára kell hozzáférhetővé tenni, hanem a más nemzetiségűek számára is. E tekintetben a szerbhorvát diákok voltak a leghátrányosabb helyzetben, mert ismereteiket csak az ország szláv nemzetiségeihez fűződő tárgykörből meríthették.

Iskoláztatási rendszerünkben a „köztársaság nyelve” (Vajdaságban a szerbhorvát nyelv) tanításának eddigi túlhangsúlyozása helyett most ez a nyelvtanítás megkapja a maga normális helyét anélkül, hogy tanulásának jelentőségét lebecsülnénk vagy túlméreteznénk. Vajdaságban például a szerbhorvát nyelv oktatása a jövőben a tanulók, illetve szüleik önkéntes elhatározásától függ majd minden egyes diák esetében, éppúgy, ahogyan a szerbhorvát tannyelvű tagozatokban a diákok nem anyanyelvű fakultatív tanulása. Az állami kényszer megszüntetésével nem várható a szerbhorvát nyelv tanulása iránti érdeklődés lényeges csökkenése, de nemcsak kedvezőbb politikai légkör kialakulása várható e tekintetben tanár és diák viszonyában, hanem az is, hogy az előadói kar több szakudással, nevelőkészséggel és jobb hatásfokkal szervezi meg a szerbhorvát és a nemzetiségi nyelvek fakultatív tanítását.

Az iskoláztatási lehetőség mindinkább úgy tudatosodik, mint a nemzetiség egyenjogú helyzetének tartós és meghatározó fontosságú tartozéka. Mindinkább érvényt szerez magának köztudatunkban az a nézet, hogy az anyanyelvi oktatás és az ezzel megszerzett tudás és értesültség nemcsak a nemzeti egyenjogúság fontos kelléke, hanem az is, hogy megbízható alapot nyújt a nemzetiséginek, hogy anyanyelvén vagy akár más nyelven folytassa iskoláit és így magát szakképzettebb dolgozóvá képezze ki. Jövedelmi rendszeren alapuló társadalmunkban igencsak lényeges, milyen termelékenységu munkára képezte ki magát az egyén és általánosságban tekintve egy nemzetiségi közösség tagjainak összessége. Az egyén, de az egész nemzeti közösségnek jóléte és jövője is attól függ, milyen termelékenységu munkát fejtenek ki egyes tagjai, milyen jövedelmet valósít meg a család, falu és község. Ilyen vonatkozásban a nemzetiségi iskoláztatási lehetősége sem egyszerűen politikai vagy kulturális jog, hanem a társadalmi átalakulás, az általános fejlődés és a tartós jellegű egyenjogúsághoz vezető út is.

Az utóbbi évtizedben kiépültek és részletesebben kifejezésre jutottak a JKSZ nézetei a nemzetiségek és a megfelelő, velük egy eredetű nemzet viszonyának érzékenyen fontos kérdésében. Elsősorban az érdekelt nemzetiség és a vele egy eredetű nemzet olyan irányú zavartalan érintkezését szorgalmazzuk, ami lehetővé teszi a kultúrában, de más téren is, a kölcsönösen hasznos és elfogadható kapcsolatok fejlesztését. Ilyen értelemben a nemzetiségek az országok közötti hid szerepét töltik be, és kedvezően hathatnak a népek és országok egymás

közti kapcsolatának alakulására. Az eddigi gyakorlat megörököltette e nézetek helytállóságát. A nemzetközi helyzetből adódó minden bonyodalom ellenére elvárható, hogy Jugoszlávia nemzetiségei a jövőben is a népek és országok közötti együttműködés fejlesztésének hasznos tényezői legyenek.

A még megemlíthető fontos nézetek közül (a gazdaságilag fejletlen vidékek kérdése, a nemzetiségi káderpolitika stb.) utalni kell az utóbbi években kialakult ama nézetre, amely nagy súlyt helyez a nemzetiségek egyenjogú helyzetének jogszabályokkal való biztosítására. Társadalmi gyakorlatunk, de valóságunk kritikai vizsgálata is azt mutatja, hogy a nemzetiségek egyenjogúságát sokban befolyásolja az általános politikai légkör. A szervezett politikai erők tevételes viszonyulása is lényeges a kedvező gyakorlat alakulására. Mégis, a jövőben többet kell tenni a politikai elveknek és nézeteknek a törvény erejével való érvényre juttatásáért. Ezért is foglalkoztak az alkotmánymódosítások behatódobban a nemzetiségek helyzetével. Ezért várható a közeljövöben néhány e tárgyba vágó fontos tartományi és köztársasági törvény meghozása. A községek és munkaközösségek szabályozó tevékenységének az öngazgatási döntések alapján a jövőben a nemzetiségekre vonatkozóan konkrétabbnak és kiterjedtebbnek kell lennie.

Ez a jogszabályozási tevékenység azért is fontos, mert mindinkább öngazgatási társadalmunk minden szintjén felveti a politikai és társadalmi felelősséget a törvényhozásban általános formában vagy politikai síkon meghirdetett álláspontok életre hívásáért. A múltban is voltak nem lebecsülendő politikai állásfoglalások a nemzeti egyenrangúság további erősítése érdekében. Ezeknek az állásfoglalásoknak megvalósítása természetesen az egész társadalmi-politikai közösség feladata, minden illetékes tényezője felelős érte. Az utóbbi két évben a nemzeti egyenrangúság erősítése érdekében kitűzött célok még határozottabbak és igényesebbek. Ezért mind kevesebb elnézés és türelem várható a közös elhatározásokból fogant álláspontok valóraváltásának akadályozása vagy megvalósításuk elmulasztása miatt.

* * *

Nézetekről volt szó. Szó volt a közelmúltra, a már közel fél évszázados múlttra vonatkozó nézetekről, de a jelenünkre vonatkozókról is. Felmerül a kérdés: vajon mi lesz a gyakorlattal? A helyes nézetekből szükségszerűen még nem születik meg a helyes valóság!

Jugoszlávia kommunistáinak a nemzeti kérdésben vallott nézeteiről van szó. Anélkül, hogy idealizálnánk forradalmi küzdelmünket, tudjuk, hogy ezek a nézetek sohasem az abszolút igazság kinyilatkoztatásának igényével fogantak, még ha a tudományosság igénye mindig jelen is volt. Azért fogalmazták, fogalmaztuk meg ezeket a nézeteket, hogy változtassuk világunkat, ne csak magyarázzuk.

A cselekvő alanyokat, a jugoszláv kommunistákat sem kell idealizálnunk. Soknemzetiségű országunkban különböző, sőt ellentétes (nemcsak egybehangzó) nemzeti érdekek hatnak. A kommunisták (és szervezetük is) nem elvont és eszményi emberek, hanem reális, saját ellentmondásaikkal terhelt társadalmunk talajából fakadt hús-vér emberek. Mégis ezek az emberek hivatottak és tökélték el magukat, hogy az ország többi dolgozójával egyetemben ezeket az elveket, kitűzött célokat valóra váltsák.

Az eltökéltség nem fakadt pusztán idealizmusból, hanem annak az igazságnak felismeréséből, hogy ezek a kitűzött célok a maguk és a dolgozók sokaságának közvetlen vagy távlatos érdekei. Szilárd a meggyőződésünk, hogy a JKSZ-nek

a nemzeti kérdésben vallott nézeteinek megvalósítása nélkül nem építhetjük eredményesen emberábrázatú szocialista társadalmunkat, nem lehet minden dolgozó, minden ember saját nemzeti mivoltában valóban otthon saját hazájában. Ezért a kitűzött célok és a valóságos helyzet összevetése nem sopánkodásra késztet bennünket, hanem cselekvésre, arra, hogy felmérjük, mi a közvetlen teendő a kitűzött célok megvalósításának útján.